

**«ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ТОВАРИСТВА ПОШИРЕННЯ ПРОСВІТИ
СЕРЕД ЄВРЕЇВ В РОСІЇ»: ЕТАПИ ТА НАПРЯМКИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Метою цієї статті є дослідження основних етапів і напрямів діяльності одного з найстаріших і провідних національно-культурних об'єднань Одеси - «Одеського відділення товариства поширення просвіти серед євреїв в Росії». На базі широкого кола джерел показаний великий внесок товариства в розвиток єврейської культури Одеси та культури міста в цілому.

Ключові слова: національно-культурні об'єднання, Одеса, євреї, просвіта

У другій половині XIX – на початку XX ст. Одеса була одним з провідних центрів міжнаціональних відносин в Україні. Кожна національність прагнула зберегти свою самобутність в «імперському» морі. Політика Російської імперії (як, втім, пізніше СРСР) мала суперечливий вплив: з одного боку, держава чинила тиск, намагаючись зупинити процеси національної емансипації, що, очевидно, у перспективі загрожувала єдності імперії, з іншого боку – дозволяла існувати благодійницьким та культурологічним формам національних організацій, що передусім втілювалось у заснуванні національних товариств, то затискаючи, а то і лібералізуючи цей процес. Майже всі національні громади Одеси скористались всіма можливостями, «шпаринами», які надавала національна політика Російської імперії. Найповніше в місцевому житті були представлені єврейські товариства, що, безумовно, відображало загальновідомий факт наявності в Одесі великої єврейської національної спільноти.

Метою цієї статті є дослідження основних етапів і напрямів діяльності одного з найстаріших та провідних національно-культурних об'єднань Одеси - «Одеського відділення товариства для поширення освіти серед євреїв в Росії» (1867-1920) (далі використовуємо традиційну в історіографії аббревіатуру ОПЄ). Очевидно, саме ОПЄ слід вважати провідним серед всіх близько 30 єврейських товариств Одеси.

Факт безперервної та розгалуженої діяльності відображає, хоч і опосередковано (адже в історії діловодної та архівної справи непоодинокими є випадки фізичної втрати документальних зібрань) те, що лише це товариство серед всіх національно-культурних товариств Одеси «залишило» по собі великий архів, сформований в окремий фонд у Державному архіві Одеської області (далі - ДАОО), що є головним джерелом для вивчення його діяльності⁷⁶. Фонд

⁷⁶ Березин С.Е. Материалы фондов Государственного архива Одесской области как источник по истории просвещения еврейского населения на Юге Российской Империи // Воронцовский сборник. – 2010. – Вып.3. – С. 3-10.

включає актові документи – матеріали офіційного діловодства товариства (звіти, ділове листування, протоколи і т.п.). Кілька документів фонду опубліковано у ґрунтовному збірнику документів, присвяченому історії євреїв Одеси та Південної України, що видав ДАОО на початку ХХІ ст.⁷⁷

Додаткові архівні актові джерела містяться у 2 фондів (Канцелярія Одеського градоначальника). Низка цих джерел суголосні друкованим оглядам діяльності товариства, що публікувалися на початку ХХ ст. Наративні джерела представлені здебільшого спогадами С. Дубнова та матеріалами преси.

В історіографії діяльності ОПЕ відбита незначною мірою. Поряд з короткими згадками у загальних працях⁷⁸, єдиним ґрунтовним дослідженням є 50-сторінковий розділ монографії випускника Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, ізраїльського історика, Михайла Поліщука⁷⁹. На широкій джерельній базі автор розглянув діяльність товариства справедливо не лише як суто просвітницьке та благодійне, але й «інструмент суспільно-політичного руху за емансипацію євреїв». Заслугою автора є простеження історії товариства у контексті дискусій та дій єврейської інтелігенції. Однак, автор довів свій виклад до 1904 р.

Специфіка ОПЕ полягала у тому, що серед інших одеських національно-культурних товариств воно було єдиним прикладом філії центрального, з іншого міста. «Товариство для розповсюдження просвіти серед євреїв в Росії» (ТПЄ) було засновано у жовтні 1863 р. на чолі з меценатом Є. Гінзбургом. ТПЄ було єдиною великою офіційною єврейською культурно-освітньою організацією в Російській імперії. В діяльності товариства брали участь видатні вчені Д. Хвольсон, С. Бершадський, Л. Пінскер, Менделе Мойхер Сфорім, І. Перець та ін. Загальну філософію діяльності товариства можна визначити як інтеграцію євреїв в російсько-імперське середовище шляхом поширення серед них російської мови та загалом культури, ознайомлення не-єврейського

---

⁷⁷ Евреи Одессы и Юга Украины. История в документах. – Одесса, 2002. – С. 90-94.

⁷⁸ Кнорринг В.В. Издательская деятельность «Общества для распространения просвещения между евреями в России»: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук: специальность 05.25.03. Библиоковедение, библиографоведение и книговедение. / Кнорринг Вера Вадимовна; [С.-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств]. – СПб., 2005. – 20 с.; Доценко В.О. Єврейські культурно-просвітницькі товариства українських губерній Російської імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В.О. Доценко // Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди]. Сер. "Історія та географія". – 2014. – Вип. 50. – С. 9-14; Ципперштейн С. Евреи Одессы: История культуры, 1794-1881 / С. Ципперштейн; науч. ред. и пер. с англ.: А. Локшин. – М.; Иерусалим: Гешарим, 1995. – 207 с.

⁷⁹ Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. – Иерусалим-Москва, Гешарим, 2002. – С. 211-264.

читача з єврейською культурою на сторінках російськомовних видань. Основними напрямками діяльності товариства було видання часописів, збірників, наприклад, «Збірник статей з єврейської історії та літератури» (1-2 випуски, СПб., 1866-67); «Світогляд таалмудистів: Звід релігійно-моральних повчань, у витягах з головних книг рабинської писемності» (Том 1-3, СПб., 1874-76), видання Тори з новим перекладом І. Герштейна, І. Гордона та Л. Леванди, «П'ятикнижжя Мойсея в єврейському тексті й дослівному російському перекладі для євреїв» (Вільно, 1875). ТПЄ надавало субсидії єврейським періодичним російськомовним виданням: «День» (1869-71), «Єврейська бібліотека» (1871-1880). Незважаючи на асиміляційні тенденції, зі зміцненням єврейського націоналізму, дедалі більше у діяльності ТПЄ брали гору національні тенденції. Товариство приділяло увагу виданню преси на івриті, надавалась матеріальна допомога єврейським ученим, які займалися дослідженнями єврейської історії, авторам науково-популярних книг на івриті, допомагало формувати єврейські громадські та шкільні бібліотеки, опікувалося єврейськими учнями та студентами. При товаристві діяла Історико-етнографічна комісія для вивчення історії євреїв в Росії, у 1908 р. перетворена на Єврейське історико-етнографічне товариство. В комісії розробляли питання теорії єврейської народної освіти. Відкрилися бібліотеки ТПЄ в Петербурзі (1872), у 1901-1905 рр. в Одесі, Києві та Ризі. У грудні 1902 р. в Петербурзі при комітеті ТПЄ відбулась перша Всеросійська нарада з питань народної освіти. У 1901-1904 рр. ТПЄ провело ряд літніх курсів для вчителів єврейських шкіл, а в 1907 р. відкрило у Гродно дворічні педагогічні курси для підготовки кадрів єврейських вчителів. У роки Світової війни ТПЄ опікувалося єврейськими біженцями. У лютому 1916 р. на нараді ТПЄ з питання про народну школу (в основному для біженців), було прийнято компромісне рішення. Всі предмети, крім російської мови, а також історії та географії Російської імперії, повинні були викладатися на ідиш. Навчання івриту велось на івриті або на ідиш. У Петрограді комітет ОПЄ був закритий у 1918 р., а периферійні відділення діяли до 1920 р.⁸⁰

Великий вплив ТПЄ забезпечувало існування низки його відділень, перше з яких було закономірно відкрито в Одесі

⁸⁰ Обзор деятельности Общества для распространения просвещения между евреями в России за время войны. – Петроград: Тип.И.Лурье, 1916. – 24 с.; Общество распространения просвещения между евреями в России. Петербург: Документы и материалы // Литература о евреях на русском языке. 1890 – 1947: книги, брошюры, отписки статей, органы периодической печати: библиографический указатель / сост.: В.Е. Кельнер, Д.А. Эльяшевич. – СПб.: Академический проект, 1995. – С. 358–361; Бейзер, Михаэль. Евреи Ленинграда. 1917 – 1939: Национальная жизнь и советизация. – М.: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим. – 1999, 5760. – 447 с.

(враховуючи загальновідомий факт наявності тут великої єврейської спільноти) у жовтні 1867 р., щойно уряд дозволив внести у статут ТПЄ пункт про право клопотати про відкриття відділень в інших містах. Лише в останні роки XIX – перші роки XX ст. були засновані нові філії (комітети) – в Москві (1894), у Ризі (1898), Києві (1903). У 1913 р. в Російській імперії працювало 30 відділень ТПЄ з сімома тисячами членів. Зазначимо, що на території сучасної Одеської області на початку XX ст. діяло ще одне відділення – Аккерманське.

Ініціатором відкриття Одеського відділення (далі використовуємо традиційну аббревіатуру – ОПЄ) був великий одеський підприємець Абрам Бродський. Однак найяскравішою фігурою серед заможних людей в ОПЄ слід вважати голову ОПЄ у 1891 – 1917 рр. Григорія Еммануїловича Вейнштейна (1860-1929). Позаяк ця постать є маловідомою, наведемо основні факти його біографії. У 1882 р. він закінчив Санкт-Петербурзький технологічний університет. Володів великим мукомельним підприємством в Одесі – торговим домом «Еммануїл Вейнштейн з синами», заснованого у 1874 р. Голова опікунських рад єврейського професійного училища та млинарсько-технічного училища. Член комітету ОПЄ для наукових єврейських видань. Голова хімічного відділу Російського технічного товариства. Голова Одеського біржового комітету. У 1915 р. обраний до Державної Думи. У 1919 р. емігрував до Франції, працював інженером, керував підприємствами Ротшильдів⁸¹.

Попри те, що у всі роки існування ОПЄ підприємцям та загалом заможним особам належала велика роль, головну «ударну» інтелектуальну силу товариству забезпечувала діяльність у ньому фактично всієї єврейської інтелігенції Одеси, найславніші представники якої своїми постатями склали цілі епохи в його існуванні. Передусім йдеться про юристів-практиків та істориків, Іллю Оршанського, Михайла Моргуліса, Соломона Пена, вчителів Емануїла Соловейчика, Моїсея Жвіфа (показовим є його прізвисько – «Диоген»), історика Симона Дубнова, видатних єврейських письменників Хаїма Бялика та Ахад га Ама та ін. Названі діячі були «обличчями» товариства у періоди його діяльності у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.: 1) кінець 1860-х – початок 1870-х років; 2) кінець 1870-х – початок 1890-х років; 3) кінець XIX – початок XX ст. Про поступальний розвиток ОПЄ свідчать такі цифри: якщо у 1883 р. воно нараховувало 80 членів, то наприкінці 1880-х вже понад 500, в останні роки XIX ст. – і до кінця існування – понад

---

⁸¹ Владимир Иванович Вернадский. Переписка с украинскими учеными. [Текст]. Кн. 1: Переписка: А-Г. Ред. кол.: А.Г. Загородний, А.С. Онищенко (председатель), В.А. Смолий, В.Ю. Афиани [и др.]; сост.: А.С. Онищенко, Л.А. Дубровина, С.Н. Киржаев [и др.]. – К., 2011. – С. 614.

тисячу та близько 150 членів-співробітників, переважно з місцевих єврейських вчителів. Коло залучених та охоплених його діяльністю осіб було значно ширшим.

У 1870-х рр., після погрому 1871 р., до 1879 р. ОПЄ не функціонувало. Тому можна твердити, що перший період, що можна було б визначити як установчий, не мав свого завершення, продовжившись в межах другого періоду, що, на нашу думку, перейшов у третій у зв'язку з переїздом до Одеси С. Дубнова, що призвело до значного посилення інтелектуального потенціалу товариства, пожвавлення його історіографічно-просвітницьких прагнень. Цей, третій, період, як і всі явища єврейської одеської історії, мав своє завершення у зв'язку з погромом 1905 р. У фінальній стадії існування ОПЄ на початку ХХ ст. можна виокремити два періоди: 1) 1905 – 1917 рр. та 2) 1917 – 1920 рр. Попри складі революційні та військові умови існування впродовж цих двох останніх періодів, вони не залишають враження занепаду, тим більше на тлі тотальної кризи інших товариств і навіть їх зникнення, хоча, звичайно, матеріальна база ОПЄ та напрямки діяльності значно звузились.

Впродовж усього часу існування ОПЄ незмінною рисою залишалися жваві дискусії між прибічниками двох напрямків, краще сказати, філософій, діяльності: асиміляторів та націоналістів. Попри ці назви, обидва напрямки були формами прагнення євреїв полегшити життя єврейської громади, покращити його освітній та соціальний рівень. Тим більше, попри палкі дискусії непрохідних меж між ними не існувало, а асиміляція не означала повної втрати єврейського національного типу. Асимілятори вважали, що євреї мають оволодіти російською мовою, влити в російський спосіб життя та освіти, власне, стати повноцінними членами російсько-імперського соціуму, «русскими евреями». Тому релігійним та мовним питанням вони приділяли меншу увагу. Безумовно, така позиція склалася під сильним тиском державного та побутового антисемітизму, що, головним чином, звинувачував євреїв у замкненості, будіванні «держави у державі», ігнорування імперського патріотизму та «шкідливості». Передусім виразником цих поглядів в ОПЄ був М. Моргуліс. Натомість позиція націоналістів (передусім презентована в ОПЄ С. Дубновим), що дедалі більше пересікалася з позицією сіоністів, полягала в обстоюванні традиційних єврейських цінностей. Звичайно, головним чином, ці дискусії втілились у різних позиціях щодо стратегії розвитку єврейського шкільництва, просвіти і т.п. головних напрямків роботи ОПЄ⁸². Так, якщо асимілятори

---

⁸² Дубнов С.М. Книга жизни. – М., 2004. – С. 182, 205, 219, 231, 251.

найбільшу увагу прагнули приділити матеріальній допомозі студентів та гімназистів, що отримували загальноросійську освіту, то націоналісти покладали найбільші сподівання на організацію та допомогу єврейським закладам, зокрема, початковим. Щодо долі єврейської мови, то асимілятори загалом схилились до підтримки ідишу, а націоналісти – розвитку івриту.

До найбільших здобутків асиміляторів слід зарахувати видання газети «День» у 1869-1871 рр., що російською мовою мала донести загалом правильні відомості про євреїв. Зростання впливу націоналістів наприкінці XIX – на початку XX ст. пояснювалося розчаруванням у політиці поступок, які все одне не покращували ставлення до євреїв з боку російської влади та багатьох верств суспільства. Втім, обидві групи пільно співпрацювали у справі допомоги написання С. Дубновим історії євреїв, тобто реалізації його програми позитивістського вивчення історії єврейського народу.

На всіх етапах діяльності головним завданням ОПЄ була підтримка єврейської освіти, передусім початкової, матеріальна допомога вчителям та учням. У 1883 р. ОПЄ взяло протекцію над жіночим професійним училищем А. Сигал. Надалі допомогою ОПЄ користувалися десятки шкіл, при чому не лише в Одесі, але й у Бессарабії, Придністров'ї. Зусиллями ОПЄ організовано нові школи. Наприклад, у 1889 р. у спеціально зведеній будівлі на околицях міста виникло училище Л. Гольда для найбідніших дітей. Наприкінці XIX ст. у школах, що були створені ОПЄ, або тих, що користувались його субсидіями навчалися близько півтора тисячі дітей та дорослих та викладали 174 вчителі. Субсидіями ОПЄ користувались студенти Новоросійського університету та курсистки Одеських вищих жіночих курсів, середніх та спеціальних навчальних закладів⁸³. Така допомога була актуальною, хоча б з огляду на такий приклад: єврею курс на медичному факультеті Новоросійського університету обходився у 4 рази дорожче, ніж християнину⁸⁴.

Велику увагу товариство приділяло питанню працевлаштування. Одним з багатьох можливих прикладів видавничих зусиль ОПЄ є видання перекладу книги «Етика юдаїзму» Морица Лацаруса, здійсненого І.К. Брусилоським та Г.Л. Полінковським у 1903 р.

Показником авторитетності та важливості ОПЄ в соціокультурному житті Одеси є докладне та константне висвітлення його діяльності на шпальтах одеської преси⁸⁵.

---

⁸³ Державний архів Одеської області (далі - ДАОО). – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 77-78.

⁸⁴ Петров К. Горемычные студенты // Одесские новости. – 1912. – 16 марта.

⁸⁵ В обществе просвещения между евреями в России // Одесские новости. – 1918. – 3 декабря; Библиотека А.О. Цедербаума // Одесские новости. – 1899. – 10 октября; Одесский листок. – 1916. – 17 октября.

В останні два десятиліття свого існування ОПЄ досягло рівня розгалуженої установи. На початок 1917 р. у віданні ОПЄ перебували майже всі єврейські безкоштовні училища та вечірні школи, що були поєднані між собою комісіями, що функціонували при ОПЄ: шкільно-педагогічна, екскурсійна, музейна, господарча, медико-санітарна та позашкільна⁸⁶. Після організації Ради єврейської громади, ОПЄ зосередилось лише на пошуку коштів для шкіл. У 1917 та 1918 рр. ОПЄ роздало субсидій на 200 мільйонів. Діяли також комісії: фінансова (збирала пожертви на субсидії навчальним закладам); допомога студентам; з видачі допомог на право навчання у середніх та нижчих навчальних закладах; з влаштування літньої колонії для дівчат; бібліотечна комісія.

ОПЄ володіло двома нерухомими об'єктами: будинком № 5 у Будівельному провулку, наданому у безстрокове користування жіночому навчальному училищу Ф. Гольд та дачею 7 частини Дальницької ділянки, по дорозі до Великого Фонтану, де знаходилась літня колонія для дівчат.

Незважаючи на всі старання ОПЄ літній колонії не ніколи не вдавалося прийняти понад 200 дітей за літо у дві зміни. В колонії дівчати отримували посилене харчування, користувались сонячними та морськими ваннами та лікуванням. Персонал – завідувачка, дві помічниці, з яких одна завідувала педагогічною частиною, а інші, фельдшерка, медичною під керівництвом постійного лікаря колонії. У 1917-1919 рр. колонія вже не функціонувала.

Позаяк у статуті товариства бракувало пункту про право власності, обидва об'єкти були придбані на ім'я приватних осіб: М.І. Штейнберг-Зусьмана та Г.Е. Вейнштейна. Прибуткі ОПЄ складались з річних членських внесків, одномоментних пожертв на користь ОПЄ та його закладів, у відсотках з недоторканого та оборотного капіталу, повернення позик, продажу видань ОПЄ та ін. У 1915 р. ОПЄ створила кооператив, який трохи покращив його фінансовий стан.

У 1900 р. була заснована позашкільна комісія для допомоги екстернам, вихідцям з містечок смуги осілості. Вона багато разів змінювала форми та методи своєї діяльності. У 1919 р. забезпечувала діяльність 5 безкоштовних вечірніх шкіл та пересувного шкільного педагогічного музею.

Музей ОПЄ був відкритий майже одночасно з музеєм Технічного товариства у 1904 р. Лише ці два музеї обслуговували навчальні заклади Одеси. Музей обслуговувався великою групою співробітників та двома особами, які отримували платню. Музей мав 3918

---

⁸⁶ ДАОО. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 64.

навчальних посібники, а також спеціальну бібліотеку. Наявні посібники були згруповані у 12 відділів: 1) початкове навчання; 2) технологія; 3) малювання; 4) географія та етнографія; 5) історія; 6) Біблія; 7) зоологія; 8) анатомія та гістологія; 9) ботаніка; 10) мінералогія; 11) фізика; 12) хімія. Було надруковано 2 каталоги. Всі громадські школи користувались безкоштовним абонементом, решта – за невелику платню. У 1918 р. посібниками музею, окрім приватних осіб, користувалися 65 навчальних закладів. Керівники ОПЄ скаржились на тісноту приміщення, брак фінансів.

У 1901 р. були відкриті бібліотека та читальня, що впродовж багатьох років були єдиною загальнодоступними установами такого роду, адже бібліотека товариства прикажчиків євреїв обслуговувала обмежене коло осіб з високою абонентською платнею та не мала читальної зали. Бібліотека ОПЄ інтенсивно поповнювалась, але через дуже широку практику видачі книг без залогу, багато з них не поверталися. Багато користувачів мешкали у тісних та брудних квартирах і тому книги часто повертали зіпсованими. Доволі багато книжок були вилучені цензурою. Тому на 1919 р. бібліотека нараховувала 24 тисяч книг та близько 4 тис. періодичних видань. У бібліотеці були книги зі всіх галузей знань та жанрів, на різних мовах, зокрема, івриті та ідиш. До 1918 р. звичайна абонентська платня була 20 коп. на місяць, пільгова – 10 коп., а близько 1/3 читачів користувалися книгами безкоштовно. Наприкінці діяльності товариства бібліотека мала 2020 абонентів. Платний штат бібліотеки складала завідувач, 3 бібліотекарки та один хлопчик.

У 1918 р. Комісія з надання допомоги учням середніх та нижчих навчальних закладів розглянула величезну кількість прохань та на різні суми задовольнила 376 прохань вихованців 69 навчальних закладів Одеси. Комісія з допомоги студентам покладалась у визначенні ступені нужденності студентів на виборних з їх числа. Експертна комісія влаштувала літні та зимові екскурсії у місті та на його околицях, дитячі майданчики⁸⁷.

У 1917 р. ОПЄ активно включилось у процес заснування Одеського народного університету, покликаною сіяти світ знань серед пересічної маси населення. Одеські євреї мали єврейську секцію. Її лідерами були Г.М. Левіт та А.М. Мережин. Єврейська секція складалася з трьох відділів – природничо-математичного (А.М. Тумерман, А.Є. Левінсон, А.М. Лілієнблум, М.П. Козак, Е.Я. Дізик, Я.В. Зільберберг), гуманітарного (політична економія – А. Мережин, Економічна географія – А.С. Ревуцький, Загальна теорія права – присяжний повірений С.Б. Шапіро, державне право – прис. повірений М.Е. Сосіс, загальна історія та доісторична культура –

⁸⁷ДАОО. – ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 9-14.

Г.М. Левіт, Історія Росії та України – І.І. Ніренберг, Громадські рухи у XIX ст. – Г.М. Лурье, Історія філософії – педагог Н.Г. Неманов) та іудаїки (єврейська література – літератор Г.Б. Авербух, єврейська філологія – педагог Н.М. Шульман, єврейська мова – педагог С.К. Фішман, давньо-єврейська мова та література – педагог Б.Г. Духовний, Біблія та біблейська критика та історія євреїв у Східній Європі, історія єврейського національного самоврядування – педагог Н.Г. Неманов, давня історія євреїв – педагог Б.Г. Духовний, історія єврейської культури – педагог Н.М. Шульман). У заяві до Ради НУ єврейська секція повідомила, що існує лише на членські внески та просила субсидію. Але навіть у таких умовах з грудня 1917 до червня 1918 р. в цій секції відбулося 300 лекцій, 8059 відвідувань, 5 науково-просвітніх екскурсій (200 осіб)⁸⁸.

Отже, діяльність ОПЄ не лише копіювала та продовжувала діяльність ТПЕ, що логічно для фактично філії, але прилаштувала її до місцевих умов, що передусім визначалися великою чисельністю одеських євреїв, але з великою долею бідних. Саме цією обставиною пояснюється з одного боку тривале і майже безперервне функціонування товариства, але з іншого боку, складнощі та скарги на малозабезпеченість. В підсумку, слід визнати, що хоча товариство могло зробити і більше для просвіти євреїв, враховуючи низку несприятливих обставин, воно зробило дуже багато. Діяльність товариства слід розглядати одночасно у кількох надважливих площинах: благодійності, просвітництва, національній консолідації, налагодженні зв'язків з оточенням – владою та неєврейськими спільнотами загалом. Досвід ОПЄ був кооптованих комуністами у 1920-х роках в їх педагогічно-просвітницьких експериментах і, слід зазначити, за участю колишніх членів ОПЄ (наприклад, останній голова ОПЄ С.Б. Лазарович) та учнів субсидованих ним закладів.

Victoria Makedon

«Odessa branch of the society to spread education among Jews in Russia»: stages and directions of operation

The purpose of this article is to study the main stages and activities of one of the oldest and leading national-cultural associations of Odessa – «the Odessa branch of the Society for the Promotion of Enlightenment among the Jews in Russia». On the basis of a wide range of sources shows a great contribution to the development of the society of Jewish culture in Odessa and culture of the city as a whole.

The fact of continuous and extensive activities reflects, albeit indirectly (as in the history of record keeping and archives in many cases, the physical loss of documentary collections exists) that only a partnership among all national and cultural societies in Odessa are left in a large archive, formed a separate Foundation of the State Archives of Odessa region, which is the main source for the study of its activities. The Fund includes acts documents, - materials of official records (reports, business correspondence, protocols, etc.). Several documents are published in the Fund thorough collection of documents on the

---

⁸⁸ Педагог. В еврейском отделении НУ // Одесский листок. – 1919. – 27 сентября.

history of the Jews of Odessa and Southern Ukraine that issued the State Archive of Odessa region in the beginning of the 21 century.

Specificity was «Odessa branch of the society to spread education among Jews in Russia» that's Odessa national cultural societies it was the only example of the central branch of the other cities. «Society of the society to spread education among Jews in Russia» was founded in October 1863, led by philanthropist E. Ginsburg. «Society of the society to spread education among Jews in Russia» official was the only major Jewish cultural-educational organization in the Russian Empire.

Activities of «Odessa branch of the society to spread education among Jews in Russia» didn't not only copy and continue the activity of «Society of the society to spread education among Jews in Russia», which actually was logical for the branch, but it was accomplished to the local conditions, primarily was determined by a large number of Jews from Odessa, with a high degree of the poor ones. This circumstance is explained on the one hand by long and nearly continuous functioning of the society, but on the other hand, by the difficulties and complaints of low income. Although the company could do more to educate Jews, given the number of adverse circumstances, made it a lot. The activity of the Company should be considered simultaneously in several extremely important areas: charity, education, national unity, establishing contacts with the surroundings - government and non-Jewish communities in general.

Key words: national-cultural associations, Odesa, Jews, education.

Викторія Македон

«Одесское отделение общества для распространения просвещения среди евреев в России»: этапы и направления функционирования

Целью этой статьи является исследование основных этапов и направлений деятельности одного из старейших и ведущих национально-культурных объединений Одессы – «Одесского отделения общества для распространения просвещения среди евреев в России». На базе широкого круга источников показан большой вклад общества в развитие еврейской культуры Одессы и культуры города в целом.

Ключевые слова: национально-культурные объединения, Одесса, евреи, просвещение.

УДК 94(477) «1905-1920»

Віктор Савченко

ІДЕЯ КОЗАЦЬКОЇ ВОЛІ В ПРОПАГАНДИСТСЬКІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АНАРХІСТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1905 – 1920 рр.)

У статті розкривається тема формування анархістами України селянського анархістського руху, про що замовчувала радянська і сучасна українська історіографія. Пропагуючи анархістські ідеали, анархісти використовували для їх затвердження традиції боротьби запорозького козацтва за свободу, ідеали і досвід самоорганізації українського козацтва. Починаючи з 1905 р анархісти України почали створювати місцеві анархістські групи та мобільні бойові загони в українських селах Херсонщини, Поділля, Київщини, Катеринославщини, Полтавщини, Чернігівщини, Північній Таврії, які часто формувалися українськими вчителями. В Олександрівському повіті в 1906 - 1911 рр. діяла федерація анархістів Запорозького краю, яка у своїй пропаганді використовувала традиції козацьких вольностей. У 1918 - 1921 рр. традиції Запорозької Січі намагалися воскресити махновський рух і Революційно - повстанська армія України (махновців), Конфедерація анархістських організацій